

Hedendaagse Nederlandse jeugdliteratuur: van waargebeurd tot dystopie *

Bea Ros

Waar staat de Nederlandstalige jeugdliteratuur anno 2016? In voorgaande decennia hebben jeugdboekenschrijvers zich het recht toegeëigend te schrijven wat en hoe ze willen. Eerst zijn in de jaren zeventig van de vorige eeuw inhoudelijke taboes doorbroken: geen enkel onderwerp leek te volwassen, te moeilijk of te precair voor de jeugd of het nu om homoseksualiteit, zelfmoord, oorlog of incest gaat. In de jaren daarna experimenteerden jeugdboekenschrijvers met literaire vormen en deden onder meer innerlijke monologen, antihelden en intertekstualiteit hun intrede.

Is alles nu mogelijk in de jeugdliteratuur? Niet helemaal. Dat bewijst wel de discussie over *Bunkerdagboek* (2014) van Kevin Brooks. Dit verhaal gaat over zes mensen die door een onbekende man zijn ontvoerd en nu opgesloten zitten in een betonnen bunker. Brooks beschrijft, in de vorm van een dagboek van de 16-jarige Linus, hoe mensen reageren als ze zich in een uitzichtloze situatie bevinden. Het is een indrukwekkend boek door de thematiek en het voor een jeugdboek – nog steeds – schokkende einde. Het boek kreeg in 2014 de Britse Carnegie Medal, een prijs van de openbare bibliotheken voor het beste jeugdboek. Literair criticus Lorna Bradbury tekende protest aan. Ze spreekt van een “verachtelijk en gevaarlijk verhaal” en acht het vanwege de “kwaadaardige inhoud” niet goed voor “our teenagers”. Jurylid Helen Thompson diende haar meteen van repiek. Ze benadrukt dat de jury het boek niet vanwege zijn *shock value*, maar om zijn literaire kwaliteiten heeft bekroond. Volgens haar heeft Brooks bewezen een meesterverteller te zijn door een boek te schrijven dat weliswaar vreselijke gebeurtenissen bevat en geen traditioneel happy end heeft, maar de lezer wel achterlaat met een gevoel van hoop.

De discussie lijkt op die van een decennium geleden rondom het boek *Wolfsroedel* (2002) van Floortje Zwigtman, een gelaagde historische jongerenroman over groepsdruk en het ontstaan van geweld. Haar roman is een zoektocht naar de vraag of de mens de mens van nature slecht of goed is. In de ene verhaallijn, spelend in de 19^e eeuw, sluiten drie Roemeense boerenzonen zich aan bij een roversbende, *Wolfsroedel* genaamd. Na een ruzie binnen de bende richt een van hen een rivaliserende bende op die steeds gewelddadiger om zich heen gaat

* Dit artikel is gebaseerd op de gelijknamige lezing tijdens het colloquium van de Fachvereinigung Niederländisch op 21 september 2015.

slaan. Parallel daaraan loopt een tweede, historische verhaallijn over de wrede prins Vlad Tepes, die in 1462 de Osmanen uit Roemenië verdreef, maar ook de nodige gruweldaden pleegde. Zo spietste hij zijn tegenstanders levend op palen, die hij als een luguber bos in de tuin rond zijn kasteel zet.

Volgens toenmalig *Volkskrant*-recensente Marieke Henselmans bevatte het boek veel te veel en te realistisch beschreven geweld. Ze noemt het een boek zonder hoop en als jeugdroman bovendien ontoegankelijk, want te dik en onnodig complex. Andere critici vonden dat Henselmans de schrijfster onrecht aan deed. Ze wezen op de actualiteit van de thematiek, de rijkdom aan ideeën en de vernuftige verhaalstructuur.

Bunkerdagboek en *Wolfsroedel* zijn twee 21^e-eeuwse boeken die, wat criticasters ook beweren, tot de toppen in het jeugdliteraire landschap behoren. Beide auteurs rekken de grenzen van de jeugdliteratuur op en schotelen jongeren existentiële vragen voor verpakt in een literaire vorm. Hier zijn moeiteloos nog een aantal toppers aan toe te voegen – zoals de poëzie van Ted van Lieshout of de knagende kinderboeken van een jong talent als Simon van der Geest. Maar in dit artikel wil ik vooral het aanbod als geheel verkennen: wat zijn op dit moment de rode draden? Want hoewel alles nu bijna kan en je van dit alles ook voorbeelden kunt vinden, zijn er in het bont geschakeerde aanbod wel patronen te ontwaren. Patronen die niet alleen in Nederland en niet alleen in de jeugdliteratuur, maar wereldwijd door alle literatuur aan te wijzen zijn. Een prominent patroon is bijvoorbeeld de vervagende grens tussen feit en fictie. In dit artikel zal ik dat illustreren door vijf tendensen in de hedendaagse Nederlandstalige jeugdliteratuur: (1) levensverhalen van jongeren; (2) historische verhalen; (3) non-fictie als verhaal; (4) virtual reality; en (5) dystopie.

Waargebeurd 1: levensverhalen van jongeren

In de boeken voor volwassenen is het niet altijd literatuur van de bovenste plank: de levensverhalen die door een ghostwriter zijn opgetekend. Ja, het zijn uit het leven gegrepen verhalen, maar ze willen die dramatiek en sensatie ook nog wel eens graag aandikken. Denk aan titels als *Door de pijngrens* en *Alleen winnen telt* van/over wielrenner Lance Armstrong – boeken die overigens na het dopingschandaal werden afgedaan als fictie – of *Gekidnapt door de taliban*. Het zijn doorgaans geen verhalen die imponeren door hun vorm, wel boeken die door hun schokkende of heroïsche inhoud een groot publiek aanspreken.

Het kan natuurlijk ook anders, zoals Dave Eggers bewees met zijn roman *Zeitoun* (2009), gebaseerd op de onthutsende ervaringen van een Syrische Amerikaan tijdens de watersnood in New Orleans of *Wat is de Wat* (2007) over een Soedanese vluchteling. De Nederlandse jeugdboekenschrijver Edward van de Vendel was vooral van het laatste boek zeer onder de indruk. Hij noemde het “een groot en stralend voorbeeld van hoe literatuur en leven sterk en van steen kunnen zijn” en prees de durf “om een wereldmaatschappelijk boek van belang aan te gaan – een baken van solidariteit”.

Deze leeservaring was mede inspiratiebron voor hem om in 2006 *Slash* op te zetten, een Nederlandse jeugdreeks waarin bekende jeugdboekenschrijvers bijzondere levensverhalen van jongeren optekenen. Van de Vendel, destijds al een gerenommeerd schrijver van boeken en dichtbundels voor diverse leeftijden zoals *De dagen van de bluegrassliefde* (1999) en *Superguppie* (2003) lanceerde zijn idee voor de *Slash*-serie in de Annie M.G. Schmidt-lezing van 2006:

Aangenomen dus, dat wij schrijvers een speciale interesse voor het leven van jonge mensen hebben, voor hun hartstocht en hun eerste botsingen met liefde, vriendschap, pijn en verdriet, blijft het toch verbazend hoe mondjesmaat de werkelijke, huidige wereld van jongeren tot onze boeken doordringt. [...] Waar zijn de Nederlandse romans over Kosovo en Mladic? In welke boeken is Janita van veertien van de zwarte praktijkschool de hoofdpersoon? Waar is de Volendambrand in de literatuur te vinden? Waar wordt vanuit uitgeprocedeerde asielzoekers geschreven, ama's, jongeren op een detentieboot? Nee nee. Ik vind echt niet dat alle jeugdboeken modern-pulserend moeten zijn, maar hoe zit het nou? Willen wij, literaire auteurs, vooral literatuur schrijven, of kiezen we, ook qua onderwerp, voor de sommige jongeren van nu, voor de verschillende sommige jongeren van nu? (Vendel 2006, 126)

Zijn vraag was retorisch: natuurlijk moet je als jeugdboekenschrijver kiezen voor jongeren van nu, want:

Op die manier duwen we onszelf dichter naar de werkelijkheid van nu, met als mogelijk effect dat we ook jongeren dichter naar de literatuur trekken. Immers: werkelijkheid, echtheid, eerlijkheid heeft een steeds grotere magnetische kracht. (Vendel 2006, 127)

Van de Vendel was niet de eerste die dit idee kreeg. Al in 1998 schreef Joke van Leeuwen *Bezoekjaren*, gebaseerd op het verhaal van Malika Blain over het harde dagelijks bestaan in het Marokko van de jaren zeventig. Maar Van de Vendel is wel de eerste die het als een programma voor een nieuwe jeugdboekenreeks formuleerde.

Zelf gaf hij het startschot – en het goede voorbeeld – met de jongerenroman *De Gelukvinder* (2008) gebaseerd op het levensverhaal van Anoush Elman (in het boek Hamayun geheten), een 17-jarige asielzoeker uit Afghanistan. Het verhaal, over Hamayuns jeugdijaren in Kabul, de vlucht en zijn aankomst in Nederland en de onzekerheid over een verblijfsvergunning, is actueler dan ooit. Van de Vendel is niet louter doorgeefluik van het verhaal van Anoush Elman, hij giet het in een literaire vorm. Het boek begint in het heden, waarin de 17-jarige Hamayun bezig is met het script voor een schooltoneelstuk over zijn eigen leven. Hij vergelijkt zijn leven met een kast vol dvd's: "Dan zou ik er misschien wel een paar willen wissen, maar deed dat dan niet, want ik ben wie ik ben door alles wat ik heb meegemaakt." Daarna volgt in flashbacks het verhaal. Door Van de Vendels stilistische kracht en de sterke psychologische karaktertekening ontstaat een gelaagd verhaal, zowel een maatschappijkritisch verhaal als een coming-of-age-verhaal. Een verhaal waarin de schrijver zich bovendien hoedt voor vals sentiment en hij de lezer achterlaat met twee eindes: een wensvervullend happy

end en een minder rooskleurig einde – alsof de schrijver ermee wil zeggen dat in het leven van een asielzoeker niets gewis is. Van de Vendel hecht aan deze literaire vertaalslag, vertelde hij in een interview:

We willen nadrukkelijk geen clichéverhalen, geen modieuze, maar in feite ouderwetse probleemboeken vol ellende en makkelijke oplossingen, geen platgeslagen karakters, opgeklopte spanning en moralistische vertellers – al is er tegen eerlijke moraal geen enkel bezwaar. Het gaat om persoonlijkheid, authenticiteit, literatuur, en een verhaal wordt pas interessant als de schrijver interessant is. (Hoven 2008, 15)

Ook moet de Slash-reeks nadrukkelijk fictie zijn, gebaseerd op waargebeurde levensverhalen en geen met literaire stijlmiddelen aangeklede journalistiek of non-fictie. Consequent krijgen de hoofdpersonen in de boeken andere namen dan de jongere die ervoor model stond. De schrijver maakt er dus zijn eigen verhaal van, of beter gezegd, een algemeen menselijk verhaal.

Hoewel de boeken in een herkenbare reeks verschijnen drukt elke schrijver zijn eigen stempel op het boek. Het wordt dus geen seriewerk. Er zijn inmiddels dertien delen verschenen, bijvoorbeeld over een meisje in een illegaal kindertehuis (*Voor jou 10 anderen* van Mirjam Oldenhove), over een jongen die in de gevangenis belandt vanwege drugsdealen (*Latino King* van Bibi Dumon Tak) en over een jongen die de tsunami overleefde (*Overspoeld* van Gideon Samson).

Van de Vendel heeft zelf buiten deze reeks nog twee boeken gepubliceerd gebaseerd op levensverhalen van jongeren. Als eerste verscheen in 2011 *Het lekkere van pesten*. In het eerste deel van dit boek vertelt Van de Vendel het verhaal van Julian van Dalen, nu internationaal topmodel, vroeger jarenlang gepest op school. In het tweede deel interviewt hij Julians ouders en broer en de vrienden, leraren en pesters van vroeger. Het boek geeft een indringend beeld van de impact van pesten, ook nadat de pesters allang uit beeld verdwenen zijn. Maar het valt eerder in de categorie non-fictie dan fictie. In 2015 verscheen *Het kankerkampioenschap voor junioren*, een jeugdboek gebaseerd op het verhaal van Roy Loman die als 15-jarige lymfeklierkanker kreeg en die wist te overwinnen.

Waargebeurd 2: de geschiedenis leeft

Niet alleen over het hier en nu, maar ook over het verleden kun je waar gebeurde verhalen vertellen. In de samenleving is een hernieuwde hang naar het verleden en dat zien we ook terug in de literatuur. De historische roman is begin negentiende eeuw ontstaan in een periode waarin nieuwe naties behoefte hadden aan een eigen verhaal. Ze komt opnieuw tot bloei in een samenleving die houvast in het heden mist en waar de maakbare toekomst failliet is ver-

klaard en die daarom achteromkijkt om antwoorden te vinden op de vraag wie we zijn. Want wie we zijn, wordt immers ook bepaald door wie we waren.¹

In de ontspanningslectuur vinden we die historische heropleving terug in de hausse aan historische thrillers, in het centrum van de literatuur is ze zichtbaar in de opmars van literaire non-fictie en egodocumenten – met in Nederland *De eeuw van mijn vader* (1999) van Geert Mak en *Sonny Boy* (2004) van Annejet van der Zijl als eerste prominente voorbeelden – en psychologische historische romans zoals *De onervarenen* (2015) van Joke van Leeuwen of de trilogie over Thomas More van Hilary Mantel.

Binnen de jeugdliteratuur is de historische jeugdroman eigenlijk nooit weg geweest. Vooral het historische avonturenverhaal, waarin de geschiedenis als decor fungeert voor spannende avonturen, is van alle tijden. Recente Nederlandse voorbeelden zijn de boeken van Annejoke Smids, met prikkelende titels als *De zwarte baron* (2004), *Meester van de schaduw* (2005) en *Schimmenjagers* (2008).

Met waar gebeurd heeft dat uiteraard weinig te maken. Dat is meer het terrein van de didactische historische jeugdroman (Ros 2014a), waarin historische feiten centraal staan. Die feiten worden weliswaar smakelijk opgediend in een verhaal, maar de lezer proeft de geschiedenisles erdoorheen. In Nederland is Martine Letterie een ster in dit genre.

Ze schreef diverse jeugdboeken over de middeleeuwen, gebaseerd op archiefbronnen. De laatste jaren is ze zich meer en meer gaan richten op levensverhalen en ooggetuigenverslagen, waarbij vooral de Tweede Wereldoorlog een prominente rol speelt. *Verzet tegen de vijand* (2011) is bijvoorbeeld gebaseerd op de oorlogsherinneringen van een man die als kind in contact kwam met een verzetsgroep. Ook *Hanna's reis* (2012), *Groeten van Leo* (2013) en *Eenzaam in de oorlog* (2015) zijn gebaseerd op ware levensverhalen, waarbij de schrijfster de harde werkelijkheid niet uit de weg gaat. Zo vertelt *Groeten van Leo* het verhaal over Leo Meijer die na twee jaar kamp Westerbork wordt afgevoerd naar een concentratiekamp en daar sterft.

Letterie schrijft soepel, maar het didactisch element is duidelijk aanwezig. Op haar website zegt de schrijfster dat ook met zoveel woorden als ze uitlegt waarom ze deze boeken schrijft:

Ik wilde kinderen ervan bewust maken dat het maken van keuzes heel belangrijk is. En dat is het ook nu in deze tijd. Ik wil dat kinderen er zich bewust van zijn dat er in de Tweede Wereldoorlog keuzes gemaakt zijn met heel verstrekende gevolgen. Of misschien wel het gebrek aan keuzes dat er gemaakt is. [...] Ik denk dat het heel goed is dat kinderen weten dat iedereen het recht heeft om te zijn wie hij is, dat iedereen het

1 Sinds 2006 heeft Nederland een officiële historische canon met vijftig vensters ofwel vijftig thema's uit de vaderlandse geschiedenis, van de hunebedden uit 3000 v. Christus tot en met de komst van de euro en Europa. Basis- en middelbare scholen worden geacht daar in hun onderwijs aandacht aan te besteden.

recht heeft op zijn eigen mening en dat we daar nooit iemand op mogen veroordelen. En dat we daarom ook nooit mensen mogen buitensluiten. En ik zou heel graag willen dat die kinderen door het lezen van mijn boeken zich daar meer bewust van zijn. Dat die kinderen denken: he, dat heb ik in dat boek van Martien gelezen, dat moet ik niet op dezelfde manier doen. Ik wil dat kinderen bewuster kijken naar het leven van nu. En daarom schrijf ik boeken over geschiedenis en de Tweede Wereldoorlog.²

Twee andere hedendaagse Nederlandse schrijvers, Rindert Kromhout en Benny Lindelauf, baseren hun historische jeugdboeken ook op ware verhalen en dagboeken, maar doen dat juist op een meer literaire manier. Bij hen overheerst niet de les, maar het verhaal en als er al een les is, luidt die dat een mens in zijn leven verhalen en vertelkracht nodig heeft.

Benny Lindelauf schreef twee prachtige jeugdboeken over een Limburgse familie in de eerste helft van de twintigste eeuw: *Negen open armen* (2004) en het vervolg *De hemel van Heivisj* (2010). Centraal staan drie zusjes, de weifelachtige Fing, vertelster in het verhaal, de dwarse en baldadige Muulke en de breekbare Jes. Hun moeder is dood, maar oma Mei bestiert met vaste hand het huishouden. Op de achtergrond zijn er nog een vader en vier grote broers, maar het verhaal draait vooral om de drie zusjes en hun blik op de wereld. Oma Mei vertelt de zusjes halve verhalen en met hun eigen fantasie vullen ze zelf in wat ze niet begrijpen. In deze boeken staat de kunst van het vertellen centraal: hoe vertel je een goed verhaal waarbij je je toehoorders in spanning houdt en hoe schrijf je mensen tot leven door ze een eigen stem te geven. Lindelauf heeft het boek opgedragen aan zijn familie, omdat het geïnspireerd is op de familie verhalen van vooral zijn oma.

Rindert Kromhout ging niet bij zijn eigen familie te rade, maar werd betoerd door een familie uit Engeland: de zusjes Virginia Woolf en Vanessa Bell, de centrale figuren uit de zogeheten Bloomsbury Groep, de kunstenaarskring uit de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw. Hij schreef drie boeken over hen: *Soldaten huilen niet* (2010), *April is de wreedste maand* (2013) en *Vertel me wie wij waren* (2014).³

Als verteller kiest Kromhout Quentin Bell, de jongste zoon van Vanessa. Het eerste deel draait om de verstandhouding tussen hem en zijn oudere broer Julian. Ze groeien steeds verder uit elkaar. Quintins hoofd zit vol verhalen, Julian bemoeit zich liever met de harde realiteit, hij wil als vrijwilliger in de Spaanse burgeroorlog vechten. Als Julian een familiegeheim ontdekt, komen de relaties binnen het gezin op scherp te staan. Niets is hiervan verzonnen door Kromhout, vertelt hij in een interview:

Wat me bovendien bijzonder aansprak was de levensles die zij meegerekregen hebben: blijf altijd zelf nadenken. Loop niet kritiekloos achter

2 www.martineletterie.nl

3 In mei 2016 verscheen als toetje nog het kunstrijkboek *De gouden lijst* over het Bloomsbury leven, van Rindert Kromhout (tekst) en Gerda Dendooven (illustraties).

anderen aan. Leef je eigen leven. Dat deden hun ouders en familie ook, ze trokken zich niets aan van hoe het hoorde. Goddank was er in deze familie ook een geweldig conflict. Dat was voor mij als schrijver een cadeautje. Een goed verhaal heeft nou eenmaal een probleem nodig, anders wordt het saai. (Ros 2010)

Echte feiten en waargebeurd, maar door de schrijver gerangschikt in een eigen vorm. Quentin als focus en verteller legt de nadruk op het vertellen. En op het feit dat er altijd meer waarheden zijn, want het ligt er maar aan wie kijkt. Dat blijkt in het tweede deel, *April is de wreedste maand*,⁴ waarin Quintins zusje Angelica hem haar verhaal vertelt en hij het, voor zichzelf en ons lezers, opschrijft. Al schrijvend leert hij zijn zusje beter kennen en ontdekt hij dat zij, anders dan hijzelf, zich verloren voelt in dat vrije en artistieke gezin. Haar huisgenoten weten precies wat ze willen en waar ze goed in zijn, zij twijfelt vooral.

Dat veelzijdig perspectief op waargebeurd staat ook centraal in *Vertel me wie wij waren*. Hierin kijkt een volwassen Quentin terug op zijn jeugd en de Bloomsbury Groep. Het boek is een raamvertelling met verhalen over telkens een ander aspect of persoon uit het verleden. Zo ontstaat een mozaïek van feiten over deze kleurrijke kunstenaarsgroep.

In de boeken van Lindelauf en Kromhout vormen ware feiten en personages de basis, maar de schrijvers eigenen zich het recht toe daar hun eigen verhaal van te maken. De geschiedenis is bij hen geen afgerond geheel, maar een verhaal dat telkens weer van kleur kan veranderen. Bovendien fungeert het verleden niet langer als spiegel voor de lezer, maar als spiegel voor de menselijke psyche.

Dat en nog veel meer geldt ook voor Floortje Zwigtmans. Zij leverde met de Groene Bloem-trilogie een waar *piece de resistance*. In drie kloeke delen, *Schijnbewegingen* (2005), *Tegenspel* (2007) en *Spiegeljongen* (2010) schetst de schrijfster een levendig en bloemrijk beeld van het laatnegentiende-eeuwse Londen en de kunstenaarskring rondom Oscar Wilde. Dit dient als decor voor de seksuele en psychologische ontwikkeling van Zwigtmans fictieve hoofdpersoon Adrian Mayfield. Door haar verhaal in het verleden te plaatsen, tegen de achtergrond van het sodomieproces tegen Oscar Wilde, worden (innerlijke) conflicten pregnanter. Het zet de zaken op scherp. In deze trilogie versmelten een avonturenroman, een psychologische en geëngageerde historische roman tot een geheel. Zwigtmans beheerst de kunst van het historisch koorddans en houdt feit en fictie perfect in evenwicht.

4 De titel is een citaat uit *The Waste Land* van T. S. Eliot, tijdgenoot en vriend van Virginia Woolf.

Non-fictie als verhaal: de stinksokken van Jos Grootjes uit Driel

Waar fictie feiten gebruikt als inspiratiebron voor een verhaal, gebruikt non-fictie op haar beurt steeds vaker literaire middelen om informatie aantrekkelijker en indringender te presenteren. De jeugdliteratuur kent al een langere traditie om informatie te verpakken in een verhaal. Immers, de schrijver wil kinderen verleiden tot lezen, niet over avonturen, maar over kennis en weetjes. De schrijver neemt de jonge lezer mee op een tocht door een wondere wereld, of dit nu het heelal, het verleden, de kunst of de natuur om de hoek is.

Het laatste decennium is er een grotere vlucht van dergelijke belevenisvolle non-fictie. Het aanbod neemt niet alleen toe, er is ook meer belangstelling voor (zo stond de Kinderboekenweek 2015 in het teken van boeken over natuur, wetenschap en techniek) en boeken uit dit genre krijgen literaire prijzen zoals een Griffel. Een getalenteerd schrijver van literaire non-fictie voor kinderen is Jan Paul Schutten. Hij maakte naam met *Kinderen van Amsterdam* (2007) en *Kinderen van Nederland* (2008), twee boeken waarin hij de lezer meeneemt door de geschiedenis met verhalen over bestaande en verzonden kinderen. Zijn – voorlopige – meesterwerk is *Het raadsel van alles wat leeft en de stinksokken van Jos Grootjes uit Driel* (2013), een boek dat overigens mede in de prijzen viel vanwege de prachtige illustraties van Floor Rieder. In Duitsland is het vorig jaar verkozen tot ‘Wissensbuch des Jahres’ in de categorie Perspektive (beste wetenschapboek voor kinderen).

De inhoud van het boek is niet mals: cellen, atomen, moleculen en genen en de diverse theorieën over de oorsprong van het leven. Maar Jan Paul Schutten weet het dankzij een aanstekelijke stijl licht verteerbaar te maken. De titel van het boek verradt al het geheim van Schutten: humor en het vermogen om iets heel ingewikkelds – het raadsel van het leven – terug te brengen tot iets alledaags als de stinksokken van Jos Grootjes uit Driel. Het is een titel die prikkelt en nieuwsgierig maakt – precies wat een informatief boek nodig heeft. Die Jos Grootjes figureert als *running gag* door het boek, met hoofdstukken als ‘Hoe bouw je een Jos Grootjes uit Driel?’ en ‘Lijkt Jos Grootjes op een haai?’ Het tweede boek van Schutten en Rieder, *Het raadsel van jou en je biljoenen bewoners* (2015), is op eenzelfde leest geschoeid.

Diezelfde mix van verwondering, humor en het vermogen om iets ingewikkelds literair en haast laconiek te verwoorden bezit Joke van Leeuwen. Behalve gelauwerd auteur van jeugdboeken en dichtbundels en romans voor volwassenen heeft ze ook enkele informatieve boeken op haar naam staan. Ook haar titels spreken boekdelen, zoals *Een halve hond heel denken* (2008) over kijken naar de werkelijkheid en fotografie, en *Waarom een buitenboordmotor eenzaam is* (2004), over het wonder van taal. Die laatste titel luidt voluit: *Waarom een buitenboordmotor eenzaam is en waarom je Jansen heet als je Jansen heet en waarom eieren vroeger geen eieren waren en waarom we geen zeventigduizend letters nodig hebben en nog veel meer over de taal die je nu leest*.

Op haar geheel eigen speelse wijze beziet Van Leeuwen de taal – en haar boek is dankzij haar talige lenigheid en haar telkens weer originele en onverwachte perspectieven een feest om te lezen. En die buitenboordmotor is, om uw nieuwsgierigheid te bevredigen, eenzaam omdat het woord geen synoniemen heeft.

Virtual reality: leven in cyberspace

Onze werkelijkheid is de laatste jaren uitgebreid met een tweede werkelijkheid, namelijk de digitale. Mensen kunnen op internet een tweede of ander leven leiden naast hun gewone alledaagse leven. Ze kunnen in een game de moed tonen die ze in het dagelijkse leven niet hebben, zijn in chats en tweets openhartiger dan face to face en komen vanuit hun luie leunstoel op de mooiste plekken ter wereld. De mogelijkheden in cyberspace zijn eindeloos. Maar wat is echt en wat onecht, spel of façade? Die vraag wordt steeds lastiger te beantwoorden. Is virtual reality echt alleen maar virtueel? Die vervagende grenzen tussen echt en virtueel vormen een goudmijn voor schrijvers. Grofweg zijn die boeken over ons online leven te verdelen in twee soorten: de avonturenboeken en de waarschuwingsboeken. Van dat laatste is *De Cirkel* (2013) van Dave Eggers een fraai voorbeeld: het verhaal zet aan het denken over hoe ver we willen gaan met de alles-te allen tijde-met-iedereen-delen-ideologie van de sociale media.

In de jeugdliteratuur gaan beide – waarschuwing en avontuur – vaak hand in hand. Er verschijnen de laatste jaren veel boeken over virtuele ontsporingen en, zeer populair in Nederland, over de gevaren van sociale media. Caja Cazemier, een schrijfster die pubers met haar boeken graag wil waarschuwen voor alle angels en valkuilen in het leven, van alcohol tot en met ongewenste seks, schreef onder meer *Alles voor Romeo* (2012) waarin Anouk via Hyves – ooit de Nederlandse concurrent van Facebook – Romeo ontmoet. Romeo is al wat ouder en ze stort al haar problemen bij hem uit en wordt smoorverliefd. Maar deze Romeo is uiteraard niet te vertrouwen, hij ontpopt zich tot loverboy en Anouk belandt in de prostitutie. In *#Selfie* (2015) dreigt de hoofdpersoon slachtoffer van sexting (het verspreiden van naaktfoto's via internet) te worden.

In dit soort boeken zijn de voorbeelden uit het leven gegrepen. Het zijn ietwat eindimensionale, welhaast programmatische boeken waarin de moraal zwaarder telt dan het verhaal, getuige ook de tips die Cazemier achter in haar boeken geeft over hoe veilig om te gaan met sociale media.

Natuurlijk vormen games en sociale media ook stof voor spannende avonturen. Een voorbeeld uit het Duitse taalgebied is *Erebos* (2011) van Ursula Poznanski. Een Nederlands voorbeeld is *Delete* (2013) van Juultje van den Nieuwenhof, waarin leerlingen wraak nemen op een populaire lerares die hen in hun ogen verraden heeft. Ze morrelen aan haar digitale identiteit met vergaande gevolgen in de echte wereld.

Literair meer interessant wordt het als de mogelijkheden van internet gekoppeld worden aan typische coming-of-age-identiteitsvragen als: wie ben ik en

wie wil ik zijn? Die thematiek komt in de Nederlandse jeugdliteratuur nog niet echt uit de verf. Daarom wijk ik even uit naar twee Amerikaanse voorbeelden.

Het in 2012 verschenen *The future of us* van Jay Asher en Carolyn Mackler gaat over twee jongeren, Emma en Josh die vanuit 1996, dus een verleden zonder Facebook, mobieltjes, blogs of apps, een blik in hun toekomst mogen werpen. Ze kijken met verwondering naar het toekomstige medium en via de Facebookpagina's van hun oudere ik krijgen ze een beeld van wat hen te wachten staat. Kunnen ze die toekomst veranderen door de berichtjes op Facebook te veranderen? Het is een boeiend boek dat je laat nadenken over wie je worden wilt en wie je wilt zijn en dat de lezer en passant een spiegel voorhoudt van de grote rol die Facebook en sociale media in ons leven, of in elk geval van dat van jongeren, is gaan spelen.

Een boek waarin de positieve kanten van een internetidentiteit worden belicht is *Fangirl* (2014) van Rainbow Rowell. Dit gaat over het fenomeen dat ook boeken een tweede leven kunnen krijgen in cyberspace, namelijk via de zogeheten fanfiction. Hoofdpersoon Cath is helemaal idolaat van Simon Snow, de jonge held uit een (fictieve) fantasyserie. Sinds een paar jaar schrijft ze fanfiction en ze krijgt steeds meer volgers. In het echte leven heeft de schuwe Cath nauwelijks contacten. Haar uitlaatklep en reddingsboei is de website met haar fanfiction. Boeiend in dit boek is dat Cath in de loop van het verhaal niet, zoals in veel jongerenboeken het geval zou zijn geweest, haar schuwheid overwint, maar dat ze juist mag zijn en blijven wie ze is. Aanvankelijk zegt haar docent Creatief schrijven nog dat fanfiction niet echt is en dat ze nou eindelijk eens zelf een verhaal moet bedenken, maar uiteindelijk accepteert ze deze vorm van schrijven. Interessant is bovendien dat het boek korte passages bevat uit de (fictieve) Simon Snow-boeken en van Caths verhalen over Simon Snow. Zo wordt duidelijk dat deze boeken zelf weer een superieure vorm van fanfiction zijn van Harry Potter. En om het nog mooier te maken: inmiddels heeft Rowell het Simon Snow-boek ook echt geschreven: *Carry On* (2016).

De digitale wereld is dus behalve een doemscenario ook een bron van eindeloze mogelijkheden voor zowel schrijvers als hoofdpersonages.

Sciencefiction: dystopische dictaturen

Na de enorme golf van fantasyboeken – met dank aan *Harry Potter* en de *Twilight Saga* – wint een tweede genre binnen de jeugdliteratuur razendsnel aan populariteit en dat is sciencefiction. Meer specifiek: de dystopie.

De dystopie is het tegenovergestelde van de utopie en schildert een toekomstige wereld waarin het slecht toeven is. Die naargeestige wereld is ontstaan na een natuurramp, een wereldoorlog of door technologische ontsporing dan wel een combinatie daarvan. Waar in de klassieke dystopische sciencefiction zoals *Brave new world* en *1984* dolgedraaide technologie vaak de boosdoener is, is dat in hedendaagse boeken eerder de natuurlijke of menselijke ramp – wat uiteraard iets zegt over de samenleving waarin deze boeken zijn ontstaan. Het

is veelzeggend dat, anders dan bij de fantasy, niet alleen in de jeugdliteratuur, maar ook in de volwassenenliteratuur de dystopie floreert.

Het bekendste voorbeeld in de jeugdliteratuur is uiteraard *The Hunger Games* (2009-2010) van Suzanne Collins. Deze trilogie toont de kenmerkende elementen van het genre: repressieve machthebbers, een rigide regime en een scheve verdeling van voorrechten en rijkdom. Ze biedt bovendien een interessante mix tussen nieuwe technologie en een terugkeer tot oude vaardigheden als jagen, strikken zetten en andere huisvuil. Wie de eerste pagina's leest, denkt in een historisch verhaal terecht te zijn gekomen. Pas later blijkt dat rijkdom en technologische mogelijkheden doelbewust voorbehouden zijn aan een kleine groep. Wat het verhaal mede vernuftig maakt, is het gebruik van game-achtige elementen. De Arena waarin heldin Katniss moet strijden, is een virtuele wereld die van buitenaf gemanipuleerd kan worden. Net als in een game liggen overal hinderlagen op de loer en kunnen spelers sterven, met dit verschil dat deze dood echt is. Daarnaast vormen de boeken een aanklacht tegen reality-tv.

Andere populaire internationale voorbeelden zijn de *Divergent*-serie van Veronica Roth en de *Chaos*-trilogie van Patrick Ness. De dystopie is ook onder Nederlandse jongeren razend populair, maar het grootste aanbod komt, net als bij fantasy, uit het Angelsaksische taalgebied. Toch zijn er wel enkele Nederlandse toppers. Van de al eerder vermelde Floortje Zwigtmán verscheen in 2014 *Vlam*, het eerste deel van wat de Vonk-trilogie moet worden. Waar in de meeste dystopieën de held of heldin van het verhaal in opstand komt tegen de dictatuur, is de hoofdpersoon in dit verhaal juist onderdeel van de macht. Hoofdpersoon Roxane leidt als dochter van de president van Chimeria een beschermd leventje en heeft niet door dat haar vader een dictator is die iedere andersdenkende uit de weg laat ruimen. Pas als ze in contact komt met leeftijdgenoten uit andere kringen, begint er langzaamaan iets van de buitenwereld door te dringen. Toch kan ze niet geloven dat haar ouders slecht zijn. Twintig jaar na de ineenstorting van Chimeria kan en wil ze dat nog steeds niet, maar gaat ze wel op onderzoek uit om eindelijk te ontdekken wat er destijds allemaal is gebeurd.

Opvallend is dat de schrijfster haar fictieve land Chimeria in de werkelijke wereld situeert. Ze zegt hier zelf over:

Ik wilde niet voor een geheel fictieve wereld kiezen. Er verschijnen al zoveel dystopieën over een verre toekomst of een andere planeet. Ik wilde juist een boek schrijven dat mensen aan het denken zet. Niet dat je kunt denken: o, dat is maar bedacht, niks om me zorgen over te maken. Ik vind het spannender als literatuur raakt aan je eigen ervaringen als lezer. (Ros 2014b)

Chimeria is een optelsom van heel veel verschillende bestaande totalitaire regimes: Spanje onder Franco, het voormalige Oostblok, Zuid-Amerika, China. Daaruit, aldus de schrijfster, heeft ze een land geschapen waarop ieder zijn eigen interpretaties op loslaten:

Daarom noem ik mijn land ook Chimeria: luchtspiegeling. Het enge is trouwens dat alle totalitaire regimes op elkaar lijken. Het is een land waar de leider de plaats inneemt van een vaderfiguur, een soort Vader des Vaderlands, die zijn volk verhindert om geestelijk volwassen te worden. Mensen worden gedwongen te blijven geloven in dingen waarvan ze eigenlijk wel weten dat die niet waar kunnen zijn. Die dwang om mensen in absolute onzin te laten geloven is voor mij een belangrijk kenmerk van een dictatuur.

Zwigtman koppelt daarmee haar dystopie aan een ander belangrijk genre in de jeugdliteratuur, de coming-of-age-roman: Roxane kan slechts volwassen worden door zich te ontworstelen aan haar vaders invloed en zelf na te gaan denken.

Een tweede Nederlands voorbeeld is *Overstroomd* (2012). Dit debuut van Eva Moraal speelt op een welomschreven plek: een grotendeels overstroomd Nederland ergens in de toekomst. Er zijn nauwelijks veilige plekken om te wonen en een kleine elite, de Drogen, hebben de beste plekken ingepikt. Ze laten de Natten, die zoals hun naam al zegt, minder riant wonen, voor hen werken. Nina is een Droge en ze wordt verliefd op een Natte. Ofwel Romeo en Julia in de polder. Net als Zwigtman koos de schrijfster ervoor om een van haar hoofdpersonen, Nina, aan de kant van de machthebbers te plaatsen. Dat Max' broer een opstand voorbereidt tegen Nina's vader compliceert hun relatie uiteraard nog meer.

Overstroomd is een vrij klassiek verhaal waarin de toekomst vooral fungeert om de noodzaak van keuzes in het hier en nu urgenter te maken. Moraal zegt hier zelf over:

Ik maak me zorgen over hoe we met onze aarde en onze energiebronnen omgaan. In Nederland is de neiging om te zeggen: het loopt wel los. Maar het gaat mij na aan het hart. [...] Ik wil niemand iets opdringen. Ik hoop alleen dat mensen stilstaan bij hun verantwoordelijkheid in dit alles. Het zou mooi zijn als mijn boek mensen tot nadenken stemt. (Ros 2012)

In *De een na laatste dood van het meisje Capone* (2015) van Isabel Hoving is niet alleen Nederland, maar vrijwel heel Europa overstroomd. Het boek ontsnapt enigszins aan mijn eerder gegeven karakterisering van een dystopische dictatuur. De wereld die Hoving beschrijft, is veel diffuser en veelkleuriger. Ja, er zijn armen en rijken en ja, de een heeft meer macht en geld dan de ander, maar het is niet de ene groep tegenover de andere, maar heel veel groepen naast en tegenover elkaar.

Het verhaal speelt in het jaar 2099. Titelheldin Ewa Capone staat er helemaal alleen voor. Haar ouders zijn vermoord en onbekende mannen maken jacht op haar. Op haar vlucht komt ze bij Wreck BV terecht, een schimmige organisatie waarvoor ze gevaarlijke missies moet ondernemen. Haar partner in crime is Ortiz, op wie Ewa steeds meer gesteld raakt. Maar van een voorstelbare liefdesrelatie is geen sprake, sterker er meldt zich nog een dritten im Bunde, Foxy. In plaats van de gebaande paden van het genre te bewandelen

schetst Hoving een wereld waarin alles kan en alles telkens weer anders is dan je verwacht. Ze wilde per se niet, zoals ze zegt:

een apocalyptisch boek [schrijven] zoals er nu zoveel verschijnen: dat alles afgelopen is en er slechts een naargeestige wereld overblijft. Volgens mij gaat het leven altijd door, het zal altijd ingewikkeld en leuk blijven. En de economie blijft draaien. Natuurlijk verdwijnen er dingen, maar er komen andere dingen voor in de plaats. (Ros 2015)

Anders gezegd: hoe onze toekomst er ook uit zal komen te zien, de mensen weten er altijd wel wat van te maken. Dat komt, zo mogen we uit Hovings boek concluderen, omdat mensen altijd zullen blijven beschikken over verbeelding en spel. Ewa heeft de verbeelding ook nodig om haar leven draaglijk te maken. Dankzij de digitale technologie kunnen de personages in haar boek hun omgeving letterlijk mooier maken.

Die toekomst bestaat nu ook al een beetje. Naast virtual reality is er tegenwoordig, in ons echte leven, ook AR, augmented reality. Hiermee dringen virtuele beelden onze echte werkelijkheid binnen. We kijken naar de lucht en zien vogels vliegen. Zijn ze echt? Nee, ze zijn via onze smartphone in de lucht geprojecteerd. Waar het bij virtuele realiteit om een ervaring van en in een gesimuleerde fantasiewereld gaat, voegt AR een extra informatielaag toe aan de waarneming van de reële wereld. Wat is waar en wat is echt? Dat wordt steeds minder gemakkelijk te onderscheiden. Uiteindelijk draait het minder om realisme of fantasie, minder om feit of fictie en vooral om de personages die daarbinnen rondwandelen en hun eigen weg vinden.

Om verder te zoeken

Er bestaan diverse Nederlandstalige websites met (achtergrond)informatie over jeugdboeken en -schrijvers.

Algemeen

www.leesplein.nl

Een website van de openbare bibliotheken, onderverdeeld in pleinen voor diverse leeftijden en voor ouders en professionals. Met wekelijkse leestips, maandelijkse auteursinterviews en zoekmogelijkheden op titel, thema en auteur.

www.lezenvoordelijst.nl

Een website voor het Nederlandse literatuuronderwijs, ontwikkeld door vakdidacticus Theo Witte (Rijksuniversiteit Groningen) in samenwerking met leraren. De website bevat een beperkt corpus van boeken in oplopend niveau van literaire competentie voor de onderbouw (vijf niveaus) en bovenbouw (zes niveaus) van het voortgezet onderwijs. Met per titel achtergrondinformatie en opdrachten. Inmiddels zijn er ook uitbreidingen voor Friese en Duitse boeken.

www.dbnl.org

Op deze website van de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren zijn veel oude literaire teksten integraal vinden. Via de menuknop ‘onze kinderboeken.org’ is veel informatie over jeugdboeken te vinden, onder meer ‘de jeugdliteratuur in honderd artikelen’.

www.deleesfabriek.nl

Deze website bevat gedegen boekbesprekingen van jongeren door jongeren (vanaf 15 jaar).

Historische jeugdboeken

www.entoen.nu

Deze website hoort bij de Nederlandse historische canon. Bij elk van de vijftig vensters staat achtergrondinformatie met onder meer (jeugd)boeken over het betreffende historische thema.

www.schrijversvanderondetafel.nl

De Schrijvers van de Ronde Tafel is een Nederlands genootschap van schrijvers van historische jeugdboeken, onder meer opgericht door Martine Letterie. Op deze website is van elke aangesloten schrijver informatie over bio- en bibliografie te vinden. U kunt er ook zoeken op tijdsperiode.

Literatuuropgave

Hoven 2008 – Hoven, Peter van den, ‘Soms moet je je engageren, anders ben je een lor.’ Gesprek met Edward van de Vendel over de Slash-reeks en *De Gelukvinder*, in: *Literatuur zonder leeftijd* 22 (2008) 76, 9–20.

Ros 2010 – Ros, Bea, Interview met Rindert Kromhout. Leesplein, 1-3-2010.
www.leesplein.nl/JB_plein.php?hm=3&sm=2&id=46

Ros 2012 – Ros, Bea, Interview met Eva Moraal. Leesplein 1-9-2012.
www.leesplein.nl/jongerenliteratuurplein/auteur-uitgelicht/eva-moraal/130

Ros 2014a – Ros, Bea, Het verleden als vehikel voor het heden. De historische jeugdroman, in: Rita Ghesquiere, Vanessa Joosen & Helma van Lierop-Debrauwer (red.), *Een land van waan en wijs. Geschiedenis van de Nederlandse jeugdliteratuur*. Amsterdam/Antwerpen, 2014, 280–310.

Ros 2014b – Ros, Bea, Interview met Floortje Zwigtman. Leesplein 18-10-2014.
www.leesplein.nl/jongerenliteratuurplein/auteurs-en-illustratoren/interview/floortje-zwigtman/209

Ros 2015 – Ros, Bea, Interview met Isabelle Hoving. Leesplein 1-9-2015.
<http://www.leesplein.nl/jongerenliteratuurplein/auteurs-en-illustratoren/interview/isabel-hoving/238>

Vendel 2006 – Vendel, Edward van de, Over adem. Annie M.G. Schmidtlezing 2006, in: *Literatuur zonder leeftijd* 20 (2006) 71, 118–128.